

M E S O S Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi
The Journal of Interdisciplinary Medieval Studies

Câbir Bin Hayyân'ın *Kitâbu'l-Beyân* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme

Yazar/Author: S. Ertan Tağman

Kaynak/Source: *Mesos: Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, III, 173-183.

Doi: 10.5281/zenodo.5775959

Geliş Tarihi: 16 Kasım 2021; Kabul Tarihi: 7 Aralık 2021

MESOS Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi içinde yayımlanan tüm yazılar kamunun kullanımına açıktır; serbestçe, ücretsiz biçimde, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin alınmaksızın okunabilir, kaynak gösterilmesi şartıyla indirilebilir, dağıtılabılır ve kullanılabilir.

**CÂBİR BİN HAYYÂN'IN *KİTÂBU'L-BEYÂN* ADLI
ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**AN ANALYSIS OF THE WORK TITLED *KİTÂBU'L-
BEYÂN OF JÂBİR BIN HAYYÂN***

S. Ertan Tağman*

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü, setagman@mehmetakif.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-4277-6726

Özet

İslam bilim tarihinde önemli bir yer tutan Câbir bin Hayyân'ın, astronom, filozof, hekim, kimyager kimliğinin yanında, Batı'da modern kimyanın kurucuları olarak görülen Boyle, Priestley, Lavoisier gibi bilim insanları ile denk olduğu kabul edilmektedir. Hatta deneysel yöntemin önemini kavrayan ve çalışmalarında uygulayan biri olarak Bacon'ın ilham aldığı bilim insanı olmuştur. Buradaki çalışmamızda, bilim insanı kimliğinin ötesinde, bir filozof ve mantıkçı olarak felsefe tarihine katkıları hakkında bilgi verilecektir. Çalışmanın önemli tarafı, *Kitâbu'l-Beyân* adlı eserin daha önce herhangi bir çevirisinin bulunmamasıdır. Bu alanda yapılan çalışmalara kaynaklık etmesini arzuladığımız bu eserin, ilm-i beyân alanında yapılmış Arapça ilk mantık eseri olması da ayrıca bir önemi haizdir.

Anahtar Sözcükler: Câbir bin Hayyân, *Kitâbu'l-Beyân*, İlm-el Beyân, Mantık.

Abstract

Jâbir bin Hayyân, who has an important place in the history of Islamic science, is known as an astronomer, philosopher, physician, and chemist, but also is considered to be equivalent to scientists such as Boyle, Priestley, Lavoisier, who are seen as the founders of modern chemistry in the West. Jabir, who understood the importance of the experimental method and applied it in his studies also inspired by Bacon. In our study, we will examine his contributions to the history of philosophy as a philosopher and logician, beyond his identity as a scientist. The important aspect of the study is that there is no previous translation of *Kitâbu'l-Beyân* ever exist. It is also important that this work, which we wish to be a source for studies in this field, is the first Arabic logic work in the field of ilm-i bayân.

Keywords: Jabir bin Hayyân, *Katabu'l Bayan*, 'ilm al-Bayân, Logic

Hayatı hakkında çok az şey bilinen, hatta tarihsel varlığından şüphe dahi duyulan, İslam döneminde belirli bilim ve sanat dallarının kurucusu olarak kabul edilen Câbir b. Hayyân'ın veya tam ismiyle Ebu Mûsâ Câbir ibn Hayyân el-Sûfî, Harran'da doğmuş olduğu söylenmekle birlikte, Kûfe'de veya Horasan'ın Tûs şehrinde, 721 veya 722 yılında Yemen'in Ezd kabilesine mensup bir eczacının oğlu olarak dünyaya geldiği kabul edilmektedir.¹ Câbir'e unvan olarak kullanılan Sûfî, Tarsûsî, Tusî ve Ezdî gibi farklı nisbetler, kendisi ile ilgili bazı bilgilere de ışık tutar.² Babası, Abbasi ailesine yakın bir isim olarak tanınmış ve bunun neticesinde, Emevî valisi tarafından 725 yılında idam ettirilmiştir.³ Câbir gençlik döneminde, Ca'fer es-Sâdık'tan dersler almış ve dini ve ilmi konulardaki ilk bilgilerini ondan öğrenmiştir. Daha sonra Bağdat'a gitmiş ve Bermekî ailesinin himayesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bermekîlerin 803 yılında saraydan uzaklaştırılmasından sonra Kûfe'ye taşınmıştır. 815 yılındaki ölümüne kadar Kûfe'de yaşadığı sanılmaktadır.

Çalışmaları kozmoloji, tıp, astronomi, matematik, felsefe ve dönemin diğer bilim alanlarını kapsamasına karşın o bir kimyacı olarak kabul edilir.⁴ Bütün bunların ötesinde Câbir, kendinden önceki Yunan bilim adamlarının aksine gözlem ve deneyle⁵ desteklenmeyen herhangi bir sonucu asla kabul etmemiştir.⁶ Câbir'in felsefi düşünceleri hakkında doğrudan doğruya söylenebilecek fazla bir şey olmamakla birlikte, onun öncülüğünü yaptığı irfânî felsefe akımı da, kendi devrinde yani 8. yüzyılda kısa zamanda gelişmeye başlayan İsmâîlîyye ve Bâtınıyye hareketleri içinde varlığını sürdüremeyen farklı bir felsefedir.⁷

Bununla birlikte Câbir'in doğa felsefesi anlayışı, Yunan felsefesi, Sabiilik ve Batınilik etkisi altında kendisine özgü bir doğa felsefesi olarak yorumlanmaktadır.⁸ Doğa ona göre niteliklerin çoğalmasından ibarettir. Bu çoğalma hareket, sükun,

¹ Ayten Aydın, "Câbir İbn Hayyân", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 323-324.

² Yusuf Benli, "Câbir İbn Hayyân Külliyyatının Kültürel Kaynakları", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 292.

³ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* 133'dan naklen Mahmut Kaya, "Câbir b. Hayyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cabir-b-hayyan> (18.06.2021), 534.

⁴ Süleyman Hayri Bolay, "Cabir bin Hayyân'nın Bazı Felsefi Görüşleri", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 311.

⁵ Deneysel ve gözlemin bilim tarihi içerisindeki önemi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Coşkun, "Aydınlanma Dönemi'nin Dönemin Entelektüel Tavrı Açısından Bilim Kültürü Tarihi İçindeki Yeri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019: 463-478.

⁶ Kaya, "Câbir b. Hayyân".

⁷ Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş* (Ankara, 1988), 101.

⁸ Güncel Önkal, "Cabir bin Hayyan'da Din, Bilim ve Bilgi", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 314.

nitelik ve nicelik esaslarının birleşmesinden doğar.⁹ Doğa yalnızca doğal nesnelerin ve canlıların dizilişini ya da belli bir ortamda varoluşlarını anlamına gelmez. Aynı zamanda onların belli bir düzen, işlev ve karşılıklı ilişki düzeyinde dizilişi anlamına da gelmektedir.¹⁰ Bu bağlamda Câbir'in doğa felsefesi, ruh ve madde arasında varlığı meydana getiren bir ilişki olduğu düşüncesinden hareketle, kâinat ve insan arasında tesir olduğuna ilişkin düşünce temelinde niceliksel olarak ölçülebilen yani rakamlarla ifade edilen *ilişkileri* anlamaya çalışmasına dayanır. Bu ilişki de maddî âlemde matematiğe dayanan bir düzen içinde anlaşılabilir. Buna göre bütün doğa olayları niceliksel olarak ifade edilebilir ve ölçülmeye elverişlidir; bu özellikler sayısal oranlara dayanır ve rakamlarla ifade edilebilir. Buradan hareketle Câbir'e göre aynı şekilde gramerle fizik arasında da bir uyum vardır. Çünkü gerek dil gerekse tabiat benzer kanunlarla ortaya çıkmıştır; dolayısıyla bunlar benzer yöntemlerle incelenebilirler.¹¹ Dil ve maddî dünya arasındaki paralellik fikri¹² Câbir'in bilim anlayışında önemli bir yer tutan "mizan" (balance) kavramı ile açıklanabilir. Câbir, *ilm-î Mizan* ifadesini "Doğa Bilimi" anlamında kullanmıştır. Bundan dolayı Câbir'in Mizan'dan anladığı varlıkta bütün eşyanın sayı türünden nesnelerin nicel (Kemmi) yasalarıdır. Buradan bütün tabii olayların nitelik (Keyfiyat) ve nicelik (Kemiyet) kanunlarına indirilebileceği neticesi çıkar. Bu mizan tüm alemleri içine alan Evrensel Ruh'tan çıkmaktadır. Câbir, evrendeki, dildeki, müzikteki ahengi ve uyumu Evrensel Ruh'tan gelen bu "mizan" (ölçü ve ahenk) ile izah etmektedir.¹³ Bu mizanın dildeki yansımaları harfler ve kelimelerin arkasında gizli mânâlar aramaya başlanması ile özetlenebilir.¹⁴ Bu sayede doğaüstü olaylar, doğal ve akli bir yöntemle ifade edilebilir. Bu yöntem Câbir için alem hakkındaki bilgilerimizin benzerlik

⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Kaynakları ve Etkileri* (İstanbul: Ülken Yayınları, 5. Baskı, 1998), 38.

¹⁰ Aktaran Önkal, "Câbir bin Hayyân'da Din, Bilim ve Bilgi", 317; Plass, P. *Kant's Theory of Natural Science*, Boston Studies in the Philosophy of Science, vol: 159 (Boston: Kluwer, 1994), 212.

¹¹ Mahmut Kaya, "Câbir bin Hayyân", a. g. e.

¹² Dile verilen önem ve dolayısıyla dilin yapısının çözümlenmesinin belki de Kûfe'deki fıkıh ekolü ile doğrudan bağlantılı olabilir. Hicaz'daki Hadis ekolüne mukabil re'y ve kıyasa önem verilen Rey ekolü olarak bilinen genelde Kûfe merkezli Ehlu'r-rey, mutlak serbestliğe sahip bir ekoldü. Kûfe'de o dönemde bulunan farklı kültürlerin ilişkisi, Müslümanlar arasında felsefi zihniyetin ve düşünce hareketlerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Buna bağlı olarak düşünce sistemleri derinlik, incelik, tahlil ve hayal gücü kazanmıştır. Eski mirasın birtakım unsurları fikir hareketlerini hızlandıran bilimsel malzeme olarak kullanılmıştır. Arap nahvinin ortaya koyulması ihtiyacı; İslâm'dan önce Irak'ta oluşturulmuş Süryanice nahvinin etkisiyle Basra ve Kûfe gramer ekollerince başarılmıştır. Tahlil ve semantik mantık metotlarında büyük bir gelişme yaşanırken, İslâm düşüncesinin gelişimine nüfuz etme imkanı veren birçok kavram bu gramer okullarında gelişme göstermiştir. Bu işin tarihî ve linguistik yönünden ziyade felsefi yönüne ağırlık verilmişti. Yani bu işler yapılırken ilim adamlarının varlık, dil ve düşünce ilişkisi hakkındaki fikirleri açısından baktığımızda hakikaten birçok dil bilimci o devirde dile felsefi yönden yaklaşmışlar veya bir dil felsefesi yapmayı denemişlerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Benli, "Câbir İbn Hayyân Külliyyatının Kültürel Kaynakları".

¹³ Bolay, "Cabir bin Hayyân'nın Bazı Felsefi Görüşleri", 310.

¹⁴ Yusuf Benli, "Câbir İbn Hayyân Külliyyatının Kültürel Kaynakları", 292.

(mücanese) karakterinin kritiğinin yapılmasıdır ki bu da felsefenin en önemli işlevidir. Nitekim aşağıdaki metinde “mesleğin meşrebi din ile dir, dinin meşrebi felsefe ve buna benzer şeylerledir” diyerek bu işlevi mümkün kılanın da felsefî bağlamda “ilm-i beyân” olduğunu ifade etmektedir.

Beyân sözlükte “ortaya çıkmak, ayırmak, kanıtlamak, ilan etmek, ifade etme, açık seçik olmak; açıklamak, anlaşılır hale getirmek” mânasına gelmektedir.¹⁵ Fikhî terim olarak da sözlük anlamı ile paralellik gösteren bir içeriğe sahip olarak beyân, “mânadaki kapalılığı giderip ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık kazandırmaktır.” Bununla birlikte açıklama işine mi, açıklama vasıtasına mı, yoksa açıklamadan elde edilen sonuca mı beyân deneceği hususu usulcüler tarafından tartışılmıştır.¹⁶ Bu tartışmanın tabii uzantısı olarak usulcüler, “maksadın açıklanması”nı veya “araştırılan sonuca doğru bir biçimde ulaştırılan delil”i yahut “delilden elde edilen bilgi veya sonuc”u esas alan beyân tarifleri vermişlerdir.¹⁷ Beyân kelimesini terim anlamına en yakın şekilde ilk ele alan kişi olan Câhiz¹⁸ (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn* ile *el-Hayevân* adlı eserlerinde belâgat konularının ana hatlarını, vasıf ve şartlarını bol misallerle anlatırken beyân ilminin temel unsurlarından olan teşbih, mecaz, istiare ve kinaye gibi terimleri de tarif ve izah eder. Bütün bunlar beyan ilmi içerisinde belagât¹⁹ olarak adlandırılan daha özel bir alanla ilgilidir.

Câbir’de ise ilm-i beyân, şu şekilde özetlenebilecek bir yapıdadır;

Beyan:

1. Söz

a. Belagat; az sözde çok fazla anlam toplanması.

b. Anlamın tekrarlanması.

c. Genelin anlamadığı, belli bir kesime hitap eden anlam.

d. Olabildiğince açık söz.

2. Bilgi / Anlam

a. Bir şeyin bilgisi

i. Genelin bilgisi

¹⁵ Ahmed Taher Hassanein vd. (eds.), *The Concise Arabic-English Lexicon Verbs in Context* (New York: The American University in Cairo Press, 2011), 37.

¹⁶ Beyân terimi ve farklı çekimleri, kullanımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Köseoğlu, *Kurân’da Beyân Kavramı*, Yayınlanmamış YL Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi 2006).

¹⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, “Beyân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--fikh>, (18.06.2021)

¹⁸ Nasrullah Hacmüftüoğlu, “Beyân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebyat>, (18.06.2021). Buradan hareketle, çevirisi sunulan metinden anlaşılacağı üzere, bu terimi dilin yapısal özelliği bağlamında ilk kez kullananın Câhiz değil de Cabir bin Hayyân olduğu ifade edilebilir. Bunun dışında Şâfiî’nin *er-Risâle* adlı eserinde, terimin 5 farklı anlamı Kuran’ın açıklaması anlamında kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

¹⁹ Krş. Ekin Kaynak İltar, ve Rabia Akçoru, “Principia Rhetorices Adlı Kitapçığın Işığında Erken Ortaçağ’da Retorik: Augustinus ve Pseudo-Augustinus İnkilemi”, *Bevtulhikme Int J Phil II* (I), 2021: 321-346.

- ii. Detayın bilgisi
- iii. Detayın detayı bilgisi
- b. Anlamın zuhuru
- i. Anlamın bizzat kendisi
- ii. Anlamın işlevselliği ve tesiri
- I. Etki
- II. Aksiyomlar
- iii. Hidayet.

Câbir bin Hayyân bu eserinde mantığın bir konusu olarak beyan ilmi ile ilgilenmiştir. Özellikle *Kitâbu'l Beyân* adlı eserindeki “bilim için bir delil ileri sürmemiz mümkün değildir. Başka bir bilim için de bu düzeyde onun gibi bir delil sunamayız. Bu yüzden bunların tümünde bulacağınız şey, birini bir diğeriyle analiz etmek olacaktır” ifadesinden, bir araç olarak bu ilmi kullandığı anlaşılmaktadır. Muhammed Abid el- Cabiri ise beyân ilimlerini, nahiv, fıkıh, belagat, kelim vb. olarak ifade etmektedir. Câbir’de ise beyân doğrudan mantık ile ilgili bir terim olarak durmaktadır. Çevirisi aşağıda yer alan eser Fuat Sezgin (ed.), *Kitab al-sab'in/Jabir ibn Hayyan* (Frankfurt : Institute for the History of Arabic - Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1986), Erişim adresi: [Kitab al-sab'in/ Jabir ibn Hayyan, Ed. Fuat Sezgin](#) külliyatından, *Kitabu'l Beyan* metninin Arapça aslından çevrilmiştir. Bu eserin çevrilmesinde katkılarından dolayı Zafer Ceylan hocamıza ayrıca şükranlarımı sunarım.

Cabir bin Hayyan'ın Kitâbu'l-Beyân Tercümesi

Beyanıyla, mühtedi olanları hikmete erdiren ve müminleri kurtaran Allah'a hamdolsun. Peygamberi Hz. Muhammed'den ve onun sahabesinden de Allah binlerce kez razı olsun. Bu kitapları bir düzene sokmamız gerektiğini biliyorum. Tabii bu kitapların her birini yavaş yavaş dâhil etmeliyiz bunlara. Tıpkı bir çocuğun sütten beslendiği gibi, eğitilmiş insanı besleriz bizler de bunlarla. Öyle ki bu kitaplardaki bilim dallarının birbirlerinden farklı olmasını zorunlu kılar. Biz de bunun için özel bir düzenlemeye gideceğimizi temin ediyoruz. Ne sonda kalmışlarını sunmamazlık yapacağız ne de başta gelenlerini sona bırakacağız. Bu kitapların her biri, aynı zamanda bu teminatın da bir hissesidir; yine bu kitapların her birine çıkan yolun da kendine has bir düzeni olmalıdır. Bu sebeple bilim için bir delil ileri sürmemiz mümkün değildir. Başka bir bilim için de bu düzeyde onun gibi bir delil sunamayız. Bu yüzden bunların tümünde bulacağınız şey, birini bir diğeriyle analiz etmek olacaktır. Bu sizi dehşete düşürmesin; niyetimizin, sizi yanıltmak olduğunu düşünmeyiniz. Mesleğin meşrebi din iledir, dinin meşrebi felsefe ve buna benzer şeylerledir. Burada durum, sizin gördüğünüz gibi değildir. Fakat bizim size öğreteceğimiz şeyi, sizin de idrak etmeniz lazım. Beyana dair bir

kelamı sunarken (Allah'ın selamı onların üzerinde olsun) hocalarımızın bilimlerine olan ihtiyacımıza da hürmet ederiz.

Bu işin yolu, kültürlü kimsenin sınıflandırması ve olgunlaştırması gerektiği yollardan biridir. Bu saygın ilimleri arzu eden kişinin, onları bu kitapta gerçekliği ve dürüstlüğüyle öğrenmesi hususunu da zikretmemiz gerekir. Böylece o da onun işlerliğini yüceltsin. Onun hakkında söylediklerimizi anlayın, bizim amacımızı bilin ve böylece mutlu olun inşallah.

Kardeşim, denilir ki beyân iki türdür; sözlü (lafzi) olan, bilgisel olan. İsterseniz şöyle de derim; söz ve anlam. İlim tektir; bunu da inşallah soyut ve somut olan ile akli ve rasyonel olandan öğrenirsin.

Söze dayanan beyanı ele alacak olursak, bunun birkaç çeşidi vardır. Örneğin hatipler, beyanı nitelendirirken onun belagat olduğunu söylerler ki belagat, az sözde çok fazla anlamın toplanmasıdır. Bu konuda söylenenlerden bir diğeri de beyanın bir kısmının sihir gibi yahut ona benzer şeyler olduğudur. Nefse olan iyi etkisine, telaffuzu güzelleştirerek hızlıca anlatmaya, düzenlenmesine, onu dinleyenlerin nezdinde olağan lafızların seçimine ve ondan uzaklaşmadan daha da yakına yaklaştıracı anlamlara yönelten bir araçtır.

Lafzî beyana dair yinelenen deyişlerden ikincisi ise anlatımın, basitliğin ve lafızların farklılaştırılmasıyla anlamın tekrarlanması mecrasında cereyan eder. İşte bu, onu anlamayanların ihtiyaç duyduğu şeydir.

Üçüncü deyiş ise hem açık göz hem de dar görüşlü insanlar için yeteri derecede ortaya konan özel bir beyandır. Anlamanın, bir açıklamaya ihtiyacı yoktur. Sözlü olana dair yinelenen beyanın bu yolu, herkes onu duysa da genelin onu anlamadığı, özel bir anlayış politikasıdır.

Yinelenen beyan deyişlerinden dördüncüsü, lafızla kastedilen mananın oldukça açık bir söz oluşudur. O dili kullananların nezdinde edepli yahut edepsiz olsun herhangi bir lafzın anlaşılması gibi bir durum söz konusu olamaz.

İşte bunlar, söze dayanan beyanın çeşitleridir; iki türü olan beyanın bir diğer türüne gelecek olursak o da *bilgiye ve anlama dayanan beyandır*. Bunun da yine kendi içerisinde çeşitleri vardır:

Bunlardan bir tanesi, (1) *bir şeyin bilgisidir (Mana)*. Bir şeyi bilme, insanın o bilgiyi hem nefsi olarak bilmesi hem de gerçekte bilmesinin ortaya çıkması açısından açıklama ve izah etme (*el-beyan ve't-tebyin*) olarak adlandırılır. Lafzi beyanın, bilginin muhtevası ve bilgiye giden bir yol olduğu söylenir.

Bir şeyin bilgisi, üç tür [*yazar metinde iki demiş ama üç tür yazmış*] üzerine kuruludur: İnsanın genel olarak bildiği, (a) *genelin bilgisi*; bu, en düşük (daha az önemsiz) beyandır. İnsanın canlı, düşünür ve ölünceye dek bildiği, (b) *detayın bilgisi*; bu, orta düzeydeki beyandır. Bir de insanın kendi nefsi ve fikri haddi

zatında kolayca bildiği, (c) *detayın detayı bilgisi*; bu ise en üst beyandır. Bunu anla ve inşallah hak yolunda olup bununla amel et.

Bilgiye ve anlama dayanan beyanın bir diğeri (2) *anlamın zuhurudur*; gerek hisle gerek akılla süslenmesi ve açığa çıkarılmasıdır. Bunun da yine üç yolu [*yazar yine iki demiş ama sonra üçüncüyü eklemiştir*] vardır: ya (a) *anlamın bizzat kendisi* ya da (b) *anlamın işlevselliği ve tesiri*. Anlamın bizzat kendisiyle belirgin oluşunu ele alacak olursak bu, onu ve varlığını sezgiyle idrak etmeyi engelleyen şeylerin artışı nezdinde sezgi sahibi insanların hissettikleri gibidir, şüphenin yok edilmesidir, bu ve buna benzer durumlar gibidir. Akli olan ise olumluluk ve olumsuzluk gibidir; düşüncenin başlangıcında sabittir. Akli olanın üstünde gösterdiği etkimeyle/delaletle tamamen açığa çıkan şey ise yüce ve mübarek Allah'a, devinim ve canlılığa, beyandaki mertebelerinin farklılıkları üzerindeki basit cevherlere ve tinselliğe yönelmedir. Bu nedenle Allah-u Teâla'nın isimlerine dair anlatılarda da açık seçik zikredilir.

Anlamın zuhuruna dayanan beyanın türlerinden üçüncüsüne gelecek olursak bu, (c) *hidayettir* (yol gösterme/kılavuzluk). Fakat bu, delalet bakımından değildir çünkü bizim özler üzerindeki delaletin etkilerine dair andıklarımız, delaletin (anlambilimin) durumu hakkında oldukça aşikârdır. Ancak Allah-u Teâla'nın da dediği gibi, "Allah her kimi hidayete erdirmek isterse, onun kalbini İslâm'a açar. Kimi de dalâlete düşürmek isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır." (En'am Suresi, 125. Ayet) Bil ki bu beyan, bütün beyan türleri içerisinde bir giriş niteliğine sahiptir. Bil ki bu, büyük yazarların mucizelerindedir. Bu, tüm türlere girişin bir kapısıdır; insanın zorunlu olarak kendisini onda bulduğu yerdir; dikkat edersen eğer o, hissedilenlerin ve algılananların kapılarından biridir; bunu hiç düşünmeden bildiğimiz şeylerin (*aksiyomların*) bir kapısı olarak görürseniz bu, üzerinde hiç şüphe duymamanız gereken bir şeydir; bu etkiye delalet eden bir etkiden bir parça ve vicdani bir anlamdır; iki kısmın bir parçasıdır; kendisine değil kendisinin dışındaki şeye delalet eder. Zatında var olması ve onu bulanın varlığı söz konusu olduğu zaman hükmü ortadan kalkar. Hissedilen bir şey değildir, nefiste mevcuttur; o sadece katıksız akli bir şeydir. Şu tek şey bak kardeşim, bu çeşitli durumların ona nasıl ulaştığına bak. O değerli öz/cevher, mütevellî bütün işleri üstleneni göstermek için zatı tek olandır; ondan başka daha kıymetli bir öz, bir cevher yoktur. Bu yüzden onun eserinde olup biten veya konuşulan şeylerin bütün anlamları bulunur. Bunu böylece bil kardeşim ve hem akli konularda hem de dini işlerde bundan faydalan. Bil ki siyaset sebebiyle bozulan kâinatta beyana dair yeni bir şey kalmıştır. Bu beyanatların hepsi, o yüce ilahi beyana benzer. Çünkü o, kendi benzerleriyle belirlenmiş ve o işi yapan failin gerçekleştirdiği bir iş olmuştur. Ne var ki bu, kozmos/evren ile karıştırıldığında bu anlamın dışında başka bir anlam, evren ve

insan ile uyumlu bir anlam ortaya çıkmıştır. O da destek (*okunan / okunması zorunlu / bir işlevi olan*) hemzesidir, devingendir; sükûnlu (*cezmlenmiş / okunmayan*) hemze değildir, çünkü sükûnlu hemze sessizdir. İşte bu devingen hemze, kalem oynatmayı gerektiren edebi konularda, yeni icat edilmiş fenni bilimlerde, herkes için bir kurtuluş olan siyasi ve bilimsel şeylerde ve bunun kabul edilebilmesi uyarınca hem varoluş hem de fesat âleminde bulunur.

Dolayısıyla bu konuda ortaya çıkan, onun ilk sebep olduğudur; bu hususta aynı mecrada olan şeyler olabilir (*depresyon gibi artçılar olabilir*). Onu bilmeyen onu, o sanır ama o, ondan bir iz bile taşıyamaz. Bir kitap ortaya koyanlar, bunu kendi zevatları için yapmazlar ama bunu belli de etmezler. Fakat bu hususta yapılacak bir kıyasla, ortaya konabilecek bir şerh ile veya verilebilecek detaylarla, yemin billahi, bu işin erbabı ile erbabı olmayan arasındaki fark, bilen ile bilmeyen arasındaki fark gün yüzüne çıkar.

Bil ki biz artık buna sabredemeyeceğiz. ....²⁰ Biz yine tasfiye işimize .....²¹ geri dönelim. Kardeşim bil ki, bu değerli şahsı tam olarak bilen anlayan kişiye, onu görmekle mutlu olan kişiye, emri ve nehyine göre davranan kişiye bir tasnif de gerekmez. Ne var ki üstadı gören her kişi de bu rütbeye nail olamaz; bir deformasyona, bir damıtıma, bir tasnife veya bunun gibi şeylere müstahak olan kişidir sadece onu görebilecek olan. Bu sebeptendir ki bu duruma nail olması ve onun kitaplarını okuması da caiz değildir. Zaten Allah-u Teala da der ki, "Aynı şekilde (onların tutumlarına uygun olarak) biz onu (*Kuran-ı Kerim'i*) suçluların, kalbine sokarız.²² Onun için, acıklı azabı görünceye kadar ona iman etmezler."²³ Bu azap boyunca onların zulümleri de bedenlerin kül olup gittiği yerde yanacaktır.

Bil ki bu adam ey kardeşim, bir yerden bir yere geçmek için, yalnızca gerekli zamanların (*gerekli kırânatların – yıldızsal zaman*) dışında bir zamanda ortaya çıkmayacaktır. Bilimler kaybolup giderse, dinler bozulursa ve ortalığı fesat alırsa o, tüm bunların hepsini düzeltmek için ortaya çıkar. Bu hususta ondan gelecek ilk düzeltme, terk edilmiş batını bilimlerdeki kitapların tasnifini yapmak ve delillerini izah etmek olacaktır.

Bundan sonrasını ise kılıçla yapar. Büyük şahıslar dışında tasfiyeye muhtaç olan nefislerden bilimlerle ıslah olmamış olanı kılıçla ıslah eder. Çünkü bu nefisler, bozgunlukları yüzünden artık ıslah olamayacak olanlardır ve azalarında tümör olanların sınıfına gireceklerdir. Bu değerli şahıs için, bizim inceleyeceğimiz Kırânu'l-Kavs (*Yay Bağlançası / Yıldız Gözleme*) konusunda da görüleceği gibi, defineler ve kadim hazineler hazırlanmıştır.

---

²⁰ Okunamamış.

²¹ Okunamamış.

²² Hicr Suresi, 12-13. ayet.

²³ Şuara Suresi, 201. ayet.

Şunu bil ki, böylece beyan konusunun sonuna gelmiş olduk, bu da inşallah kitabın sonu olsun. Allah'a şükürler olsun ki onun yardımı ve güzel başarısıyla Kitâbu'l-Beyân tamamlandı. Allah'ın selamı efendimiz Hz. Muhammed'in, ailesinin ve ashabının üstüne olsun. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a şükürler olsun.

KAYNAKÇA

Aydın, Ayten. "Câbir İbn Hayyân", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 323-324.

Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş* (Ankara, 1988), 101.

Benli, Yusuf. "Câbir İbn Hayyân Külliyyatının Kültürel Kaynakları", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 292.

Bolay, Süleyman Hayri. "Cabir bin Hayyân'nın Bazı Felsefi Görüşleri", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 311.

Coşkun, Cüneyt. "Aydınlanma Dönemi'nin Dönemin Entelektüel Tavrı Açısından Bilim Kültürü Tarihi İçindeki Yeri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019: 463-478.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Beyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--fikih>, (18.06.2021).

Hacmüftüoğlu, Nasrullah, "Beyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat>, (18.06.2021).

Hassanein, Ahmed Taher vd. (Eds.). *The Concise Arabic-English Lexicon Verbs in Context* (New York: The American University in Cairo Press, 2011).

Kaya, Mahmut. "Câbir b. Hayyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cabir-b-hayyan>, (18.06.2021).

Kaynak İltar, Ekin ve Akçoru, Rabia. "Principia Rhetorices Adlı Kitapçığın Işığında Erken Ortaçağ'da Retorik: Augustinus ve Pseudo-Augustinus İkilemi", *Beytulhikme Int J Phil II* (I), 2021: 321-346.

Köseoğlu, Bayram. "Kurân'da Beyân Kavramı", Yayımlanmamış YL Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi 2006).

Önkal, Güncel. "Cabir bin Hayyan'da Din, Bilim ve Bilgi", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, (Konya: Şelale Matbaası, Haziran 2006), 314.

Plass, P. *Kant's Theory of Natural Science*, Boston Studies in the Philosophy of Science, vol: 159 (Boston: Kluwer, 1994).

Sezgin, Fuat (ed.). *Kitab al-sab'in/ Jabir ibn Hayyan* (Frankfurt : Institute for the History of Arabic - Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1986) Erişim adresi: [Kitab al-sab'in/ Jabir ibn Hayyan](http://www.sab'in.org/Kitab%20al-sab'in/Jabir%20ibn%20Hayyan).

Ülken, Hilmi Ziya. *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Kaynakları ve Etkileri* (İstanbul: Ülken Yayınları, 5. Baskı, 1998).